СВІТОВИЙ ДОСВІД ЗДІЙСНЕННЯ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ: ПОЗИТИВНІ ТА НЕГАТИВНІ ТЕНДЕНЦІЇ

КАЛУШКА Віра Миколаївна - здобувач Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

https://orcid.org/0009-0007-1759721X

УДК 351: 811: 34. 028: 86 (477)
DOI 10.32782/NP.2020.4.37

В сучасному світі мовна ситуація динамічно змінюється під дією різних чинників, насамперед це: національні рухи, масова міграція населення, утворення нових держав та офіціалізація їх мов, також поширення глобальних мов тощо. Дія зазначених чинників сприяє змінам в мовних ситуаціях деяких країн. Ми сьогодні спостерігаємо перетворення переважно ендоглосних (одномовних) ситуацій у де-факто екзоглосні (тобто дво- та багатомовні), хоч де-юре вони все ж залишаються ендоглосіями. Зокрема, такий стан характерний для мовних ситуацій в Німеччині, в якій проживають великі турецькомовна та курдськомовна громади, у Франції, шо має арабськомовну спільноту, в США, де зростає постійно чисельність іспаномовного населення тощо. Проте, мови зазначених спільнот не мають відповідного юридичного статусу у цих країнах, що посилюють вимоги володіння державною мовою шляхом запровадження нормативних актів, зокрема в питанні здобуття громадянства. Регулювання таких мовних процесів в усіх країнах відбувається, насамперед, через мовну політику, яка становить систему заходів, що спрямовані на забезпечення державних інтересів у питаннях мови.

Зростання національної самосвідомості суспільства в наш час, розширення демократичних поглядів відіграють важливу роль в актуалізації мовних проблем як в Україні, так і у всьому світі. Тому значні увагу приділяється науковцями питанню мовного регулювання, яке реалізується через мовну політику.

Мета статті – проаналізувати особливості реалізації мовної політики в інших державах, виявити переваги та недоліки, з'ясувати позитивний досвід та можливості його застосування в Україні.

Ключові слова: мовна політика; світовий досвід; позитивні та негативні тенденції; реалізація державної мовної політики.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. В умовах становлення та розвитку демократичних засад в Україні, трансформації ціннісних орієнтирів в суспільній свідомості, дослідження механізмів виникнення, розвитку та здійснення мовної політики сьогодні набуває особливої актуальності.

У наш час зростання національної самосвідомості суспільства, розширення демократичних поглядів відіграли істотну роль у актуалізації мовних проблем не тільки в Україні, але і у всьому світі. Тому велике значення приділяється питанню мовного регулювання, що реалізується через мовну політику.

Аналіз дослідження проблеми. Історичні, соціальні, політичні та інші проблеми формування та розвитку нації на ґрунті реалізації мовної політики розглядалися у працях О. Антонюка, П. Кононенка, О. Куця, Л. Масенко, Ю. Огульчанського, О. Пономаріва, О. Тараненка, М. Стріхи та ін. Досвід європейських держав щодо вирішення мов-

них питань вивчали: Б. Ажнюк, М. Лесів, Є. Мацнєва, М. Міщенко, М. Штець та ін. Проте, важливим є визначення позитивних та негативних тенденцій у здійснення державної мовної політики іншими країнами.

Формування цілей. Мета статті – з'ясувати особливості реалізації мовної політики в інших державах, виявити переваги та недоліки, проаналізувати позитивний досвід і можливості застосування його в Україні.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У світовій і вітчизняній науковій літературі сутність поняття «мовна політика» тлумачиться неоднозначно. Адже його зміст охоплює значне коло найважливіших проблем та спроб свідомого управління соціальною та мовною діяльністю. Мовна ситуація у різних куточках світу є важливим чинником розвитку соціальної, культурної, духовної солідарності, етнічної ідентичності, а також ефективним механізмом комунікативного обміну. Водночас вона може також спричиняти як мирне співіснування етнічних груп, так і конфронтацію та соціальну напруженість.

Серед зарубіжних вчених питання мовної політики у своїх працях досліджували: У. Маккі, Д. Лейтін, Д. Пул, М. Сігуан, Т. Скутнабб-Кангас, Дж. Фішман, Ю. Хабермас, Ф. Швейцер та інші.

Дефініція мовної політики, насамперед, залежить хто досліджує це питання, адже кожне середовище по-різному визначає та оцінює це явище. В. Пісарек вважає, що «для опису мовної політики хоча б в одному її вимірі та лише в деяких країнах потрібно звернути увагу принаймні на три її аспекти: юридичний, культуромовний та освітній» [1, с. 80-81]. Юридичний аспект, насамперед, стосується державного визначення статусу і захисту мов. Культуромовний спрямований на правильність застосування мови, а освітній –на викладання іноземних мов. Цікаву позицію має Роберт Філліпсон, який розрізняє наступні типи мовної політики, а саме: планування корпусу, планування статусу і планування засвоєння [2, с. 14]. Планування статусу є, як правило, компетенцією державних інституцій та стосується надання мовам окреслених функцій на основі конституції або інших нормативних актів. Планування корпусу здійснюють вже спеціально створені інституції, завданням яких є визначення правильності використання лексики, орфографії і граматики мови. Планування засвоєння, насамперед, стосується навчання мов. Державні установи впливають на освітньо-навчальний процес, зокрема, через запровадження обов'язкового викладання мови.

У науковій літературі також можна зустріти визначення мовної політики як «системи заходів, спрямованих на створення бажаної мовної ситуації» [3, с. 87].

На підставі трактувань поняття «мовної політики», робимо висновок, що його можна розуміти по-різному: по-перше, як органічну частину національної політики тієї чи іншої держави; по-друге, як сукупність заходів, що вживаються для цілеспрямованого впливу на розвиток мовного регулювання.

Отже, основне завдання мовної політики у демократичній державі полягає у знаходженні балансу загальнодержавних та місцевих інтересів, що вимагає створення її національної моделі. Але зробити це непросто, адже баланс інтересів в мовній політиці практично ніколи не будувався на принципі рівності її компонентів. Пріоритетом поширення та підтримки державної мови є звуження сфери дії регіональних чи міноритарних мов. Слід зазначити, попри спільність констант у мовній політиці багатьох держав світу, як зазначає О. Чередниченко: «До констант мовної політики належать: державна мова (державні мови), регіональні або міноритарні мови, міжнародні мови» [4, с. 98], ми не можемо говорити про існування лише єдиної її моделі. Адже кожна держава по-своєму врегульовує мовне питання. Проте, аналіз досвіду різних країн щодо розв'язання мовного питання є корисним для України, що робить перші кроки у створенні та здійсненні власної мовної політики.

Світовий досвід говорить про те, що досягнення успіху у здійсненні мовної політики можна лише з врахуванням внутрішніх тенденцій мовного розвитку та соціальних факторів, які впливають на функціонування мови. Тому важливе значення має визначення типу мовної політики, а також її етапів.

Говорячи за типологію мовної політики, потрібно виділити її характеристики, серед яких є ретроспективність та перспективність. При ретроспективній політиці заходи застосовуються для підтримки існуючої мовної ситуації, яка часто мотивується необхідністю захисту та збереження спадкоємності в культурі чи відродження національної мови. Перспективна ж мовна політика визначає зміну мовної ситуації, яка, зокрема, може сприяти «висуванню на роль макропосередника мови або форми мови, використання яких обмежувалося межами етнічної або соціальної спільності, і витісненню зі сфери загальнодержавного спілкування використовуваного раніше мовного утворення (наприклад, старописемної літературної мови, мови колоніального управління)» [5, с. 105].

Варто зазначити, що мовна політика, яка характеризується перспективністю, може бути: конструктивною і деструктивною. Конструктивна - спрямована на розширення комунікаційних функцій мов, сфери застосування їх, підвищення соціально-комунікативної їх ролі, також на створення та розвиток літературних мов. Прикладом такої політики є державна мовна політика Швейцарії, в якій статус офіційної надано усім мовам корінного населення. Конструктивною можна вважаємо мовну політику держави, яка спрямована на вільне та рівноправне функціонування усіх національних мов, а також на розвиток та вдосконалювання двомовності.

Такі тенденції, як вважають вчені, можуть негативно впливати як на територіальну цілісність, так і на соціальну систему держави. Проте, «безумовне дотримання прав людини незалежно від її віднесення до корінних, до національної більшості або національної меншини, до проживаючих на «своїй» етнічній території або поза нею – все це помітно знижує небезпеку не тільки регіонального сепаратизму… але й практично зводить нанівець і міжетнічну напруженість на стадіях відчуження й ворожості» [6, с. 56].

Разом з тим, заходи, які вживані в тій або іншій країні щодо мовних проблем, можуть мати явно деструктивний характер. Прикладів такого роду політики можна навести багато. Наприклад, в Іспанії у 1939 році каталонська мова, якою в республіканський період навчалися каталонські діти, була вигнана з усіх шкіл, а в Університеті Барселони була скасована кафедра каталонської мови. У Таїланді в 1953 році було заборонено викладати китайською мовою в китайських школах, в яких навчалась друга за чисельністю спільнота цієї країни.

Виходячи з цих прикладів, варто зазначити, що заходи відносно мов, що характеризуються деструктивністю, не можна називати мовним будівництвом.

У науці значна частина авторів виділяють централізовану та нецентралізовану мовну політику. «Централізованою вважається мовна політика, що проводиться державою й передбачає систему загальнообов'язкових заходів. Цим ознакам відповідає мовна політики деяких арабських країн, проваджувана державними органами й університетами. Суть її полягає в поширенні арабської мови в тих сферах, де раніше функціонували англійська й французька мови. Централізований характер мала також мовна політика колишнього СРСР. Нецентралізованою є така мовна політика, що проводиться місцевими органами влади або громадськими організаціями і науковими центрами, а також така, що не має обов'язкової сили за межами певного регіону. Як приклад можна навести діяльність «Товариства з вивчення корейської мови», яке в 1933 році в колоніальній Кореї розробило й здійснило першу орфографічну реформу» [7, с. 208].

Мовна політика Франції визначається «високим ступенем централізації і надає безумовний пріоритет поширенню «мови Республіки», яку розглядають як основний чинник національної ідентичності… Закон про вживання французької мови від 04.08.1994 р., відомий як «закон Тубона», конкретизує закріплений у другій статті Конституції статус державної мови і постулює її використання в усіх сферах суспільного життя, передовсім в освіті та в управлінні» [8, с. 28].

За етнічною орієнтацією у мовній політиці розрізняють характеристики: інтернаціоналістичність та націоналістичність. Інтернаціоналістичною є мовна політика в багатонаціональному суспільстві, орієнтована

на рівноправність мов усіх народів, що можна спостерігати у Швейцарії. Націоналістичність мовної політики полягає у створенні привілейованого ставлення до мови однієї з етнічних груп. Прикладом тому може служити мовна політика Латвії, де відбувається мовна дискримінація відносно російськомовного населення.

Основним механізмом інтеграції різних мовних спільнот у межах єдиної держави та збереження національної ідентичності є державна мова (мови). Цей інструмент порізному називається у різних країнах: «укр. державна/офіційна мова, англ. state/offi cial language, фр. langue de la République «мова Республіки» / langue d'Etat / langue offi cielle, що принципово не впливає на його функції. Державний (офіційний) статус конкретної мови (або мов), як правило, закріплюється в Конституції та в окремому законі, хоча є приклади відсутності законодавства про державну мову (Велика Британія, США). Поза тим функції єдиної державної мови у цих випадках традиційно належать найпоширенішій мові, яка виконує їх за замовчуванням, маючи де-факто офіційний статус, який не піддається сумніву. Саме таку ситуацію зі статусом англійської мови спостерігаємо у Великій Британії і США, де вона є панівною у сферах управління і освіти. У Великій Британії на регіональному рівні існують такі міноритарні мови корінних народів, як шотландська (скотс), гельска та ірландська, які можуть бути предметами вивчення у закладах середньої і вищої освіти, проте загальною мовою викладання більшості навчальних дисциплін є англійська. Аналогічна ситуація має місце в освітній сфері США, де жодна з мов численних етнічних меншин не є першою або головною мовою навчання в тому чи тому навчальному закладі. Цю місію виконує англійська мова. Виняток становить територія Пуерто-Ріко, яка належить США і де проголошено дві офіційні мови – англійську й іспанську через переважання іспанськомовного населення. На цій території практикують двомовну освіту за методикою так званого занурення (language immersion system), коли учні, для яких першою (рідною) мовою є іспанська, з раннього віку, тобто з початкової школи проходять також підготовку з англійської мови, щоб у підсумку добре опанувати дві офіційні мови» [4, с. 99].

Також у залежності від того, яких класів інтереси виражає мовна політика, вона поділяється на демократичну й антидемократичну. «Мовна політика вважається демократичною, якщо вона проводиться в інтересах широких мас, як, наприклад, у Бельгії, Сінгапурі; антидемократичність проявляється у наданні привілейованого положення мові, якою говорить правляча еліта, як, наприклад, у деяких державах Африки, які оголосили єдиною «національною» мовою мову колишньої метрополії, якою спілкуються, головним чином, панівні класи, інтелігенція й деякі верстви міського населення» [5, с. 105].

Згідно з поставленими цілями мовне регулювання в багатомовних регіонах може мати різні напрями, такі як: культурномовний плюралізм, міжетнічна інтеграція, асиміляція. Аналіз типології мовної політики, дозволяє виділити такі офіційно визнані в різних державах типи статусу мови, під яким розуміється правове регулювання функціонування тієї або іншої мови, що є однією з основних складових проваджуваної державою мовної політики:

1) єдина офіційна мова (сюди відносяться й державні мови), наприклад, португальська у Португалії;

2) спільна (співофіційна) офіційна мова, наприклад, англійська і французька у Канаді, нідерландська, французька і німецька у Бельгії;

3) регіональна (кооофіційна) офіційна мова регіону, що має статус офіційної на рівні регіону нарівні з державною мовою, наприклад, гагаузька мова в Молдові в «місцевостях проживання більшості гагаузької національності»;

4) заохочувана мова, яка хоч і не має офіційного статусу, але використовується у державних установах (школах, місцевій адміністрації тощо), наприклад, датська мова у Фленсбургу (Німеччина);

5) терпима мова – не заохочувана й не заборонена владою, тобто її існування визнається, але ігнорується, наприклад, мови іммігрантів у Великобританії;

6) стримувана мова – певною мірою заборонена владою, у кращому випадку позбавлена автономії, у гіршому випадку активно придушувана настільки, що носії цієї мови бояться користуватися нею публічно через страх перед репресіями, наприклад, заборона шотландської гаельської мови після повстання 1745 року й нормандсько-французького діалекту під час німецької окупації Нормандських островів у роки Другої світової війни [5, с. 106].

Як бачимо, мовне законодавство держав Європи та Америки в більшості випадків містить закони про державну (офіційну) мову (мов) і закони про мови національних меншин, що не суперечать між собою, регулюючи відповідні мовні відносини як на державному, так і на регіональному рівнях задля гармонізації загальних та специфічних мовних інтересів. Хоч «концепт мовної лояльності, як правило, не вживається в законодавчих актах, у демократичних країнах саме він пронизує регуляторні документи мовної політики. Лояльне ставлення держав до мов і мовних прав етнічних меншин обов'язково передбачає зворотній процес – лояльне ставлення меншин до офіційної мови держави, в якій вони живуть, достатнє володіння й користування нею у найважливіших сферах суспільного життя, зокрема у сферах освіти й державного управління» [9, с. 57].

Варто зазначити, що в зв'язку із тим, що збільшуються міграційні потоки унаслідок глобалізації та утворюються все нові етнічні групи чи спільноти на територіях існуючих суверенних держав, останні вимушені вживати заходів щодо посилення мовних вимог у питанні надання громадянства мігрантам. Екзамен на володіння офіційною державною мовою є обов'язковим елементом багатьох законів про громадянство, це значно підвищує роль мовної підготовки в процесі інтеграції представників національних меншин у відповідних державних утвореннях.

3. ВИСНОВКИ

Отже, мовна політика в країнах Центральної та Східної Європи мало чим відрізняється від аналогічної політики країн Заходу, адже спрямована на першочергову підтримку національних державних мов із метою забезпечення їх функціонування у всіх сферах суспільного життя. Як винятки, які не вписуються у загальноєвропейський мовний ландшафт, можна назвати мовні ситуації у деяких державах федеративного чи конфедеративного типу, як от Бельгія та Швейцарія, що мають декілька офіційних мов.

Зарубіжний досвід також може бути корисним і для України, яка намагається сьогодні урегулювати міжмовні відносини. Варто зазначити, що зміни відбуваються не тільки в українському суспільстві, але й на законодавчому рівні. Результатом є прийняття Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 року № 2704-VIII [10], який регламентував вживання української мови, згідно із Конституцією, у всіх сферах суспільного життя і на всій території України, та передбачив санкції за невиконання його норм. Зазначений Закон відповідає міжнародним стандартам, прийнятим у цивілізованому світі. Водночас варто також було б прийняти закон про мови меншин, порядок їх застосування на регіональному чи місцевому рівні поряд із єдиною офіційною державною мовою, що відповідало б європейській практиці. Також удосконалення потребує закон про громадянство, що має передбачати екзамен чи тест, який визначатиме рівень володіння державною мовою та має бути обов'язковим при здобутті громадянства України. Низка інших чинних законів повинна узгоджуватися із мовним законодавством.

Як показує світовий досвід, тільки визначений курс на утвердження державності та воля до збереження власної національної ідентичності можуть забезпечити ефективне розв'язання мовного питання, що відповідатиме національним інтересам держави та принципам визнаним у цивілізованому світі.

Література

1. Pisarek W. Polityka językowa w wybranych krajach europejskich. *Polska polityka językowa w Unii Europejskiej*. Katowice, 2008. S. 79-105.

2. Philipson R. (2003). English-only Europe?: Challenging language policy. London; New York: Routledge, 2003. 125 p.

3. Siguán M. Multilingual Spain. Amsterdam, 1993. P. 87.

4. Чередниченко О. Мовні константи в освітній політиці й законодавстві країн Європи і Америки. *Мовне законодавство і мовна політика: Україна, Європа, світ (Збірник наукових праць)*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 688 с.

5. Мацнєва Є.А. Мовне регулювання у поліетнічному суспільстві. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2010. № 2. 100-106.

6. Рафальський О. О. Консолідація українського суспільства: етнополітичний вимір. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України, 2018. 400 с.

7. Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі: монографія / ред. О. Руда. Київ, 2012. 232 с.

8. Чередниченко О. І. Захист офіційної мови в національній державі: досвід Франції. *Мовознавство*. 2013. № 5. С. 28-36.

9. Fishman J. A. Language Loyalty, Language Planning and Language Revitalization. Clevedon, 2006. 259 p.

10. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25 квітня 2019 р. № 2704-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text

GLOBAL EXPERIENCE OF LANGUAGE POLICY IMPLEMENTATION: POSITIVE AND NEGATIVE TRENDS

In the modern world, the language situation is dynamically changing under the influence of various factors, primarily: national movements, mass population migration, the formation of new states and the officialization of their languages, as well as the spread of global languages, etc. The effect of these factors contributes to changes in the language situations of some countries. Today, we are witnessing the transformation of predominantly endoglossic (monolingual) situations into de facto exoglossic ones (i.e. bilingual and multilingual), although de jure they still remain endoglossia. In particular, such a situation is characteristic of linguistic situations in Germany, which has large Turkish-speaking and Kurdish-speaking communities, in France, which has an Arabic-speaking community, in the United States, where the number of the Spanish-speaking population is constantly increasing, etc. However, the languages of these communities do not have the appropriate legal status in these countries, which strengthens the requirements for mastery of the state language through the introduction of normative acts, in particular in the matter of obtaining citizenship. The regulation of such language processes in all countries takes place, first of all, through language policy, which constitutes a system of measures aimed at ensuring state interests in language matters.

The growing national self-awareness of society in our time, the expansion of democratic views play an important role in the actualization of language problems both in Ukraine and throughout the world. Therefore, scientists pay considerable attention to the issue of language regulation, which is implemented through language policy. In the conditions of the establishment and development of democratic foundations in Ukraine, the transformation of value orientations in the public consciousness, the study of the mechanisms of the emergence, development and implementation of language policy today acquires special relevance.

The purpose of the article is to analyze the peculiarities of language policy implementation in other countries, identify advantages and disadvantages, find out positive experience and possibilities of its application in Ukraine.

Keywords: language policy; world experience; positive and negative trends; implementation of the state language policy.